

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АКсіОЛОГіЧНОГО ПОТЕНціАЛУ ЕМОціЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ

ORCID: 0000-0002-4046-0410

Статтю присвячено аналізу сучасних поглядів українських учених на феномен емоційного інтелекту. Вони функціонують у руслі окреслених моделей його дослідження (модель здібностей, змішана модель та модель характеристик) і відзначаються різною предметною спрямованістю. Однак більшості з них притаманне розуміння емоційного інтелекту як здатності особистості до інтелектуального, свідомого, розумового контролю над власною афективною сферою і підпорядкування емоцій досягненню мети у площині міжособистісної взаємодії, а також особистісного і професійного розвитку. Зазначається, що проаналізовані наукові підходи тією чи іншою мірою містять у собі латентні можливості для з'ясування змісту аксіологічного потенціалу емоційного інтелекту в процесі персонального життєздійснення. Втім він досі належним чином не висвітлений у наявних наукових дослідженнях.

У статті також розкрито зміст суміжних понять, а саме – соціального, професійного, мотиваційного та екзистенційного інтелектів. Вказано, що перший переважно розглядається крізь призму досягнення успіху в міжособистісній взаємодії, другий – підвищення ефективності у сфері діяльності, третій – орієнтує на досягнення персональних цілей, а четвертий – відповідає за ставлення індивіда до трансцендентних питань. Разом вони виявляються пов'язаними з такими компонентами емоційного інтелекту, як організмичне чуття та емоційна компетентність. При цьому перше виступає внутрішньоособистісним механізмом ідентифікації і розуміння закладеного в емоціях смислу, а друга – за його прикладне втілення у просторі міжособистісної взаємодії. Відтак обидва механізми позитивно позначаються на якості та внутрішній узгодженості процесу життєздійснення особистості.

Ключові слова: інтелект, емоційний інтелект, соціальний інтелект, екзистенційний інтелект, мотиваційний інтелект, професійний інтелект, розуміння, життєздійснення, організмичне чуття, емоційна компетентність.

Постановка проблеми. Сучасному стану розвитку психологічної науки, серед іншого, притаманне значне зростання інтересу дослідників до феномену емоційного інтелекту (ЕІ), який пов'язується із фізичним, емоційним, соціальним та навіть духовним благополуччям особи. Виникли і розвиваються такі суміжні поняття, як «емоційна компетентність», «соціальний інтелект», «мотиваційний інтелект», «професійний інтелект» та навіть «екзистенційний інтелект». Створюється безліч програм діагностики і розвитку ЕІ за допомогою індивідуальної та групової роботи.

Така популярність, з одного боку, сприяє всебічному дослідженню і розкриттю змісту даного феномену, а з іншого, – нагромадження теоретичного та емпіричного матеріалу утруднює його систематизацію. А популяризація предмету за межами науки не тільки сприяє інтеграції її здобутків у практику, але й створює ризики для його профанації. Зрештою, як і завжди в науковому знанні, дослідження тих чи інших явищ не тільки дає відповіді на певні питання, але й ставить нові, тим самим розширюючи і розчищаючи поле для майбутніх наукових пошуків. До таких питань належить, у тому числі, з'ясування аксіологічного потенціалу ЕІ у персональному життєздійсненні. Відповідь на нього неможлива без аналізу внеску вітчизняних та зарубіжних науковців у дослідження феномену ЕІ та суміжних психічних явищ. Він сприяє окресленню значущих для конкретного дослідження результатів та кристалізації авторських концептуальних побудов. Тому на першому етапі я спробував проаналізувати здебільшого ті напрацювання українських вчених у даній галузі, які прямо чи опосередковано сприятимуть відповіді на поставлене питання.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Сучасні дослідження феномену емоційного інтелекту значною мірою ґрунтуються на зарубіжних та вітчизняних вченнях про емоції. Їх витoki беруть початок ще з часів Античності, зокрема уявлень Аристотеля про взаємозв'язок когніцій та емоцій. Л.О. Колісник проводить ґрунтовний аналіз історії дослідження емоцій загалом та емоційного інтелекту зокрема з часів Античності до сучасності. Він засвідчує полярність поглядів на зазначений феномен, які простягаються від когнітивної детермінації емоційних процесів до діаметрально протилежних. Тому логічним виглядає висновок про наявність взаємозв'язку між мисленнєвими і емоційними процесами.

Що ж до когнітивної детермінації емоційних процесів, яка простежується в працях М. Арнольда, Х. Хекхаузена та ін., представників когнітивно-поведінкового підходу в психології, то вона ґрунтується на уявленні про первинність інтерпретації та когнітивної оцінки інтра- та інтерперсональних факторів, які своєю чергою зумовлюють емоційні реакції. Таким чином «емоції

виступають результатом когнітивної переробки певної інформації» (Колісник, 2013: 84).

У дослідженні емоційного мислення доречно буде виокремити внесок Г. Майєра, який на початку ХХ століття «вперше запропонував детальну психологічну класифікацію основних видів мислення, систематизував їх суттєві характеристики. Автор виділяє поряд із «розмірковувальним» (власне логічним) мисленням, такі види інтелектуальної діяльності людини, які тісно пов'язані з її емоційною та мотиваційною сферами («емоційне» мислення, «афективне» та ін.)» (Колісник, 2013: 82–83).

У радянській науковій традиції варто відзначити внесок Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва та С.Л. Рубінштейна. Перший висуває тезу про єдність афекту та інтелекту. Він вважає, що афекти та емоції є одними з детермінант мислення (Геранюшкіна, 2001). Другий «у своїх дослідженнях демонструє емоційність (афективність) регуляції мислення» (Носенко, Четверик-Бурчак, 2014). Своєю чергою, С.Л. Рубінштейн пише: «Розрізняючи вольові процеси, ми не протиставляємо їх інтелектуальним та емоційним; ми не встановлюємо жодної взаємовиключної протилежності між інтелектом, почуттям і волею. Один і той же процес може бути і зазвичай буває і інтелектуальним, і емоційним, і вольовим» (Рубінштейн, 2002: 562).

Однак термін «емоційний інтелект» сформувався та розвинувся, в першу чергу, завдяки зарубіжним вченим: Г. Гарднеру, Дж. Мейєру, П. Селовею і Д. Гоулману. З тих пір виникло три провідні моделі дослідження даного феномену: модель здібностей (Дж. Мейєр, П. Селовей, Д. Карузо...), змішана модель (Р. Бар-Он, Д. Гоулман, І. Мещерякова, Д. Люсін та ін.) та модель характеристик (диспозиційна або модель особистісних рис – К. Петрідес, Е. Фернхем та ін.). Спробу їх інтегрувати робить І. Андрєєва, яка пропонує ієрархічну структуру ЕІ (Темрук, Колісник, 2014).

У вітчизняній науці вагому роль зіграли дослідження Е.Л. Носенко та її послідовників. Учена розглядає ЕІ крізь призму поняття «розумність», а також виокремлює ієрархічну структуру рівнів його сформованості (Носенко, Четверик-Бурчак, 2014). Також вона доводить, що провідним компонентом ЕІ є система позитивних смисложиттєвих орієнтацій людини (Носенко, 2012: 122). Це в чергове експлікує аксіологічний зміст досліджуваного феномену та стимулює науковий інтерес до всебічного вивчення вказаної теми.

Метою статті є аналіз сучасних українських досліджень феномену емоційного інтелекту, висвітлених у фаховій науковій періодиці, та його взаємозв'язку з іншими суміжними поняттями задля експлікації його аксіологічного потенціалу.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Положення С.Л. Рубінштейна про єдність інтелектуального, емоційного і вольового компонентів у психіці й поведінці особистості відкриває нові можливості для дослідження як інтелекту загалом, так і емоційного інтелекту зокрема. Узагальнюючи погляди М.Л. Смульсон, С. Єфіменко вказує, що основними когнітивними компонентами структури інтелекту за М.Л. Смульсон є «мислення, мова, мовлення, уява, а також інтелектуальні стратегії, інтуїція, рефлексія, психологічні захисти» (Єфіменко, 2013: 94]. При цьому мова як метакогніція надає засоби для створення ментальних моделей, а також засоби для маніпулювання ними, тим самим сприяючи розвитку інтелекту особистості (Смульсон, 2013: 12). Таким чином, ці ментальні моделі мають емоційне забарвлення і експлікують (у тому числі за допомогою мовлення) ставлення особистості до самої себе, зовнішнього світу, життя загалом, а отже і систему її ціннісно-смыслових орієнтирів. Тому розвиток організмичного чуття як засобу підвищення чутливості особистості до персонально значущого матеріалу відбувається у формі внутрішнього чи зовнішнього, свідомого чи неусвідомленого діалогу, який орієнтований на розуміння (власних) емоцій, що вказують на латентний аксіологічний потенціал. «Сукупність людських почуттів – це, по суті, сукупність ставлень людини до світу і перш за все до інших людей в живій і безпосередній формі особистого (а краще – особистісного – Є.В.) переживання» (Рубінштейн, 2002: 544). Таке особистісне переживання спонукає розібратися не тільки в його причинах, а й цільовому спрямуванні, тим самим зумовлюючи розвиток суб'єктності індивіда, а відтак його авторства у власному житті. Цьому сприятиме, в тому числі, високий рівень емоційного інтелекту.

Однак такий акцент у дослідженні ЕІ вкрай рідко простежується як у зарубіжних, так і вітчизняних науковців, що не тільки зумовлює мій інтерес до цієї теми, але й стимулює більш детально зупинитися на дослідженнях учених, зокрема українських.

Оглядаючи зарубіжні напрями вивчення емоційного інтелекту особистості О.П. Лящ констатує, що він «вивчається в аспекті успішності життєдіяльності людини, ефективної комунікації та соціальної інтеракції, його взаємозв'язку з показниками психічного і фізичного здоров'я» (Лящ, 2013: 326). При цьому більшість представників цих напрямів оминає дослідження ціннісної складника ЕІ, концентруючи увагу на його соціально-адаптаційному, професійно-реалізаційному, регуляційному, психофізичному та, максимум, мотиваційному потенціалі. Так, аналізуючи науковий доробок Г.Г. Гарскової, вчена узагальнює, що «емоційний інтелект продукує неочевидні способи активності для досягнення цілей і задоволення потреб» (Лящ, 2013: 328). Утім, незважаючи на вербалізацію телеологічного спрямування досліджуваного

феномену, жодна з дослідниць не акцентує достатньо уваги на його аксіологічному потенціалі в контексті життєздійснення особистості. На мій погляд, саме він дає змогу найкраще зрозуміти роль ЕІ в цьому процесі. Адже цей потенціал передбачає не тільки складання і реалізацію ефективної життєвої стратегії, але й перевірку її на конгруентність власним ціннісно-смысловим орієнтирам (як індивідуальним, так і колективним) і подальше втілення в життя, керуючись логікою балансу зовнішнього і внутрішнього. Це передбачає вміння окреслювати межі власного Я, наповнювати їх персонально значущим особистісним смыслом, знаходити баланс між Я та Інший, ввічливістю і щирістю, любов'ю і справедливістю.

У цьому контексті доречним також постає питання диференціації власних ціннісних пріоритетів від інтродюкованих сценаріїв, що досягається не в останню чергу завдяки актуалізації організмичного чуття – засобу реалізації аксіологічного потенціалу ЕІ, що полягає в чутливості до своїх автентичних потреб, бажань та відокремленні їх від сценарних програм само- і життєздійснення, що функціонують завдяки механізмам психологічного захисту. Останні тут постають автоматизованими й індивідуально неповторними блокаторами контакту особистості з собою, а емоційний інтелект – засобом його відновлення і розвитку. При цьому «антонімом поняття розвитку є не деградація, а саме функціонування, тобто циклічне відтворення постійної системи функцій (Смульсон, 2013: 9–10.). Таким чином некритичне, засноване на чужих ціннісних пріоритетах репродукування неконгруентних Я життєвих сценаріїв свідчить про відсутність особистісного розвитку, якому з-поміж іншого притаманні безперервність, антиципація і суб'єктність. «Суб'єктність – це принцип авторства власного розвитку, невизначеності й унікальності шляхів розвитку психіки» (Смульсон, 2013: 10). Під таким ракурсом ЕІ постає не тільки засобом налагодження і посилення контакту з собою та Іншим, але й невід'ємним атрибутом розвитку, що запобігає стагнації особистості й посиленню блокувального впливу механізмів психологічного захисту. Він сприяє розвитку суб'єктності, а відтак і фасилітує Авторську позицію в життєздійсненні. І це відбувається не тільки прямо, – завдяки конструюванню і втіленню конгруентних Я життєвих сценаріїв, – але й опосередковано – через розвиток позиції Читача, що вловлює як інтра-, так і інтерперсональні сигнали і правильно розуміє та коректно реалізовує їх іманентні смысли.

В.В. Зарицька проводить аналіз соціально-психологічних чинників емоційного інтелекту. На думку вченої, ЕІ являє собою «здатність людини усвідомлювати свої емоції та емоції інших людей, контролювати їх і діяти згідно з рівнем усвідомленості та контролюваності ними для досягнення певної мети» (Зарицька, 2012: 20). Подібний погляд зустрічається і в інших сучасних учених,

однак я вважаю, що він не достатньо чутливий до диференціації понять «розуміння» і «усвідомлення». Адже перше є дорефлексивним процесом (Всемирная энциклопедия: философия, 2001), що апіорі суперечить другому. З одного боку, розуміння і усвідомлення безумовно взаємопов'язані, а з іншого – взаємно детерміновані з розвитком емоційного інтелекту. Однак нерідко вчені не диференціюють ці поняття (один із найвідоміших прикладів – Д. Гоулман) і роблять акцент на усвідомленні. Так, В.В. Зарицька висновує, що «рівень розвитку самосвідомості виступає як передумова управління власними емоціями» і є одним із соціально-психологічних чинників розвитку ЕІ (Зарицька, 2012: 21). З цією думкою важко не погодитися, однак її слід доповнити з'ясуванням ролі саме розуміння, що є вкрай суттєвим для визначення функцій ЕІ в процесі життєздійснення.

О. Темрук і Л. Колісник аналізують наявні моделі ЕІ, об'єднуючи їх у три групи: моделі здібностей, моделі характеристик і змішані моделі. На підставі здійсненого аналізу вчені приходять до висновку, що «загальною рисою всіх існуючих підходів до розуміння емоційного інтелекту є визначення його, перш за все, як здатності до пізнання, розуміння та управління емоціями, як власними, так і емоціями інших людей» (Темрук, Колісник, 2014: 217). Однак і тут не знаходимо місця аксіологічному потенціалу ЕІ.

Спроби поєднання дослідження ЕІ та цінностей є вкрай поодинокими не тільки в українському науковому дискурсі, але й закордоном. Одну з таких спроб робить російська вчена А.І. Комарова, яка досліджує культурно-психологічні особливості взаємозв'язку цінностей та емоційного інтелекту. Однак основна увага акцентується на дослідженні особливостей ЕІ у представників різних етнічних груп (росіяни, калмики, китайці) (Комарова, 2019).

М.М. Шпак займається дослідженням розвитку ЕІ молодших школярів, що, безумовно, має значну теоретико-прикладну цінність для розуміння механізмів та засобів його формування у підростаючого покоління (Шпак, 2016). Однак у цьому віці ще рано говорити про вибір життєвого шляху особистістю, адже не сформованим ще є суб'єкт цього вибору. А тому розмова про аксіологічну складову ЕІ у цьому віці є передчасною. Втім важливим є засіб формування ЕІ в єдності його когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів – соціально-психологічний тренінг. Таким чином, можна дійти висновку, що з віком функції ЕІ розширюються і поглиблюються, охоплюючи не тільки можливість ідентифікувати емоцію, пояснити її причини і управляти нею, але й завдяки фіксації первинної емоції, що допомагає диференціювати своє від чужого, справжнє Я від інтроєктів, дає змогу зрозуміти власну сутність та втілити її в життя. Отже, завдяки соціально-психологічному тренінгу в

молодшому шкільному віці не тільки відбувається інтенсифікація розвитку ЕІ, але й закладаються надійні підвалини для формування його ціннісного вектору.

Аналізуючи погляди Е.Л. Носенко і С.Л. Рубінштейна, С. Павельчук пише: «Фактично, емоційний інтелект і є тим самим механізмом «креативної активності» людини, тією творчою силою, завдяки якій особистість сама створює ієрархію власних потреб і є творцем власної долі... Якщо говорити про прогностичну цінність емоційного інтелекту, то такого роду твердження видаються перебільшеними й необґрунтованими» (Павельчук, 2014: 157). Втім ідея авторства особистості у творенні свого життєвого шляху видається мені обґрунтованою, незважаючи на його слабку прогностичну спроможність. Адже у психології постмодерну розвиток має нелінійний, ризомний характер і напевно чи можливо точно його передбачити. Зрештою, у концепції позитивної психотерапії виокремлюються обумовлена і визначена долі. Перша реалізується завдяки творчій, суб'єктній активності Автора, а друга передбачає прийняття того, що від нього не залежить, і зайняття позиції Читача. У зв'язку з цим психотерапія розвиває вміння диференціювати ці «долі» і повною мірою реалізовувати потенціал особистості. З цієї точки зору ЕІ не повинен володіти особливою «прогностичною цінністю», що є наріжним каменем класичного погляду в психології, а радше допомогти людині орієнтуватися в складних перипетіях інтра- та інтерперсональної реальності, здійснювати конгруентний Я вибір та втілювати його в життя.

Вельми цікавим виглядає дослідження довіри й ЕІ як предикторів особистісного благополуччя студентів-психологів, проведене І.В. Кряж та Н.В. Гранкіною-Сазоною. Вчені емпіричним шляхом доводять наявність зв'язку довіри з психологічним благополуччям особистості, який опосередкований життєстійкістю, а відтак і вплив емоційного інтелекту (зокрема, ідентифікації та розуміння емоцій) на змінні позитивного функціонування особистості здійснюється через довіру до себе (Кряж, Гранкіна-Сазонова, 2017: 137). Такі дані становлять значний інтерес для дослідження ролі ЕІ в процесі життєздійснення з огляду на те, що організмичне чуття виступає внутрішньоособистісним механізмом ідентифікації і розуміння закладеного в емоціях смислу. Таким чином мимоволі доводиться не тільки факт його існування, але й опосередкований довірою до себе вплив на психологічне благополуччя і життєстійкість. Також допускаю, що перше може бути показником конгруентності життєздійснення, а друга – одним із його наслідків. Хоча можливий і зворотний вплив. Однак така гіпотеза потребує емпіричного підтвердження.

Надзвичайно цікавим і перспективним є також емпіричне дослідження ролі механізмів психологічного захисту в структурі емоційного інтелекту,

проведене Т. Циганчук. Учена з'ясувала, що інтегральний показник емоційного інтелекту негативно корелює з витісненням, регресією, запереченням, проекцією, компенсацією та гіперкомпенсацією. Водночас здатність до розуміння своїх емоцій як один із показників ЕІ позитивно корелює з механізмом проекції (Циганчук, 2018: 65). На перший погляд такі результати суперечать раніше висловленому припущенню про те, що розвинений ЕІ загалом та організмичне чуття як його компонент зокрема сприяють кращому саморозумінню та диференціації автентичних потреб і бажань особистості від інтроєктованих, сценарних. Адже, на думку Ф. Перлза, особистість сприймає свої інтроєкти як саму себе, а ті риси, які є частиною її Я і яких вона хотіла б позбутися, проектує на інших людей (Перлз, 1995). Отже, що краще вона розуміє себе, а насправді власні інтроєкти, то активніше проектує їх назовні. Тут, до речі, дуже явно есплікується відмінність між усвідомленням і розумінням. Досвідоме саморозуміння позитивно пов'язане з несвідомою проекцією. Однак автор вказує, що рівень розвитку інтегрального показника емоційного інтелекту – показника здатності до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними – серед респондентів перебуває на низькому рівні розвитку (Циганчук, 2018: 65). Отже, можна говорити про те, що у вибірці осіб із низьким ЕІ вище висловлена, як мінімум, не спростовується, а низький ЕІ та відповідно низький рівень розуміння своїх емоцій не дають особі можливості осягнути зміст своїх справжніх бажань, потреб, цінностей тощо. Однак такі висновки все ж потребують обов'язкової емпіричної верифікації.

На думку М. Шпак, «емоційний інтелект – це інтегративна особистісна властивість, яка зумовлюється динамічною єдністю афекту та інтелекту через взаємодію емоційних, когнітивних, конативних і мотиваційних особливостей і спрямована на розуміння власних емоцій та емоційних переживань інших, забезпечує управління емоційним станом, підпорядкування емоцій розуму, сприяє самопізнанню і самореалізації через збагачення емоційного і соціального досвіду» (Шпак, 2011: 284). В цілому погоджуючись із таким визначенням, вважаю за необхідне звернути увагу на аспект «підпорядкування емоцій розуму». «Розум є конструктивним, рефлексивним, орієнтованим на соціальні цілі вищого рівня» (Шапар, 2007: 437). А оскільки емоції далеко не завжди рефлексуються особистістю і тим більше використовуються нею для досягнення «цілей вищого рівня», то йдеться про контроль свідомої частини психіки (розуму) над її несвідомими репрезентаціями. Така точка зору резонує не тільки з більшістю поглядів учених на природу і функції ЕІ, але й психодинамічним чи когнітивно-поведінковим напрямками в психології. Однак вона доречна тільки тоді, коли йдеться про руйнівну силу афекту чи в разі необхідності підвищення рівня самосвідомості особистості. Коли ж мова йде про розуміння цільової

спрямованості емоцій, дешифрування закладеного в них іманентного смислу, що вказує на характер життєздійснення, то така точка зору демонструє свою обмеженість. Адже людина не завжди усвідомлює зміст, причини і наслідки своїх переживань, але якщо вона розуміє їх смисл, то здатна робити більш конгруентний вибір. Таким чином якість (дореклексивного) розуміння не завжди тотожна усвідомленню. Розуміння часом передреує усвідомленню, виступаючи його необхідною передумовою. Тому вважаю, що в цьому контексті доречніше оперувати не стільки логікою підпорядкування, скільки логікою взаємозв'язку і взаємодетермінації.

За допомогою аналізу наукової літератури з теми ЕІ М. Шпак виокремлює такі механізми його розвитку, як ідентифікація, наслідування, емоційне зараження. Своєю чергою рефлексія постає основним психологічним механізмом внутрішньоособистісного ЕІ, а емпатія – міжособистісного (Шпак, 2014). Ці механізми, з одного боку, соціально-психологічні, а з іншого – інтрапсихічні за своєю природою, що окреслює відповідні модули функціонування і становлення ЕІ.

Вчена пише, що «механізм ідентифікації полягає в постановці суб'єкта на місце іншої людини через заглиблення у її внутрішній світ, її переживання і відчуття» (Шпак, 2014: 105). Зазначене дозволяє провести паралелі з організмичним чуттям як засобом самоідентифікації, завдяки якому особистість може краще розуміти себе та смисловий вектор своїх емоцій.

Тлумачення автором рефлексії як механізму ЕІ теж становить інтерес в контексті дослідження його аксіологічного потенціалу. Так, стверджується, що «основне завдання рефлексії в структурі емоційного інтелекту – емоційні переживання повинні бути осмислені, а на основі цього рефлексія допомагає сформулювати (а за необхідності і скоригувати) мету діяльності, вибрати раціональні способи досягнення цієї мети, спрогнозувати результати і т. д.» (Шпак, 2014: 106). З огляду на взаємозв'язок рефлексії і розуміння як операцій ЕІ важливого значення набуває аналіз функцій останнього в контексті життєздійснення особистості. За аналогією до рефлексії, основне завдання саморозуміння – це експлікація смислу емоційних переживань шляхом самоідентифікації суб'єкта з конгруентною Я метою життєздійснення. Звідси можна зробити висновок, що організмичне чуття, будучи компонентом ЕІ, сприяє (само-) ідентифікації та є механізмом налагодження (само-) розуміння. Отже, воно слугує розвитку внутрішньоособистісного ЕІ та позитивно впливає на якість рефлексії, адже та, як було сказано, тісно пов'язана з розумінням.

М.Г. Семенова, посилаючись на Г. Гарднера, досліджує екзистенційний інтелект, який визначає його як «схильність людини ставити й обмірковувати питання про життя, смерть, природу і сенс буття, а також цікавитися

трансцендентними питаннями; здатність вивчати, досліджувати, виявляти й аналізувати природу існування в його різноманітних формах» (Семенова, 2013: 275). Втім, з одного боку, феномен екзистенційного інтелекту є ще малодослідженим, а з іншого – згаданий ракурс є більш споглядальним, філософсько-онтологічним за своєю природою, аніж телеологічним, проте саме він є найбільш цікавим у контексті дослідження функцій ЕІ в процесі конструювання і торування особистістю свого життєвого шляху.

Дослідженням мотиваційного інтелекту вслід за Г. Вечорковською-Нейтардт займаються В. Гупаловська та Н. Левус. Учені визначають його як «уміння вибору цілей та відповідних стратегій поведінки» (Гупаловська, Левус, 2014: 31). Вважаю, що можливість цього вибору та окреслення шляхів його реалізації здійснюється за допомогою організмичного чуття. Своєю чергою емоційна компетентність як ще один компонент ЕІ, задіяний в процесі життєздійснення, відповідатиме за якість втілення цих стратегій в соціальному просторі. У зв'язку з цим можна зробити висновок про взаємозв'язок емоційного та мотиваційного інтелектів та необхідність їх поєднаного розвитку задля успішного і гармонійного функціонування особистості.

Емоційна компетентність також є одним із вагомих чинників досягнення успіху в професійній сфері. Це особливо актуально для професій типу «людина-людина», в яких якість взаємодії з іншими визначає ефективність діяльності. О.Б. Мельничук, досліджуючи професійний інтелект, пише, що він є одним із найважливіших предикторів успішної професійної діяльності особистості, що формується на основі загального інтелекту і визначає успішність виконання професійних завдань (Мельничук, 2015). Отже, емоційна компетентність слугує не тільки розгортанню особистісного потенціалу в соціальному просторі, але й пов'язана з професійним інтелектом, а відтак всебічно позначається на якості персонального життєздійснення.

Значний інтерес дослідників становить і феномен соціального інтелекту. «Соціальний інтелект виступає як суб'єктно-особистісний конструкт, що визначає успішність соціальної взаємодії, обумовлює прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій спілкування, інтерпретацію інформації та поведінки, готовність до соціальної взаємодії та прийняття рішень» (Філоненко, Яворська, 2015: 44). На думку Г.С. Філоненко і Л.М. Яворської, він являє собою поєднання когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів, спрямованих у простір міжособистісної взаємодії. Саме таке спрямування відрізняє його від ЕІ, який реалізовується як у зовнішній, так і у внутрішній реальності індивіда. Отже, розуміння та інтерпретація як герменевтичні операції ЕІ, а також організмичне чуття і емоційна компетентність як його компоненти в контексті дослідження соціального інтелекту сприяють соціалізації, адаптації і самоактуалізації

особистості в умовах панівного дискурсу. Однак соціальний інтелект не відповідає за налагодження контакту суб'єкта з власним Я, розуміння і усвідомлення ним власних ціннісно-сміслових орієнтирів, а відтак і значно меншою мірою пов'язаний з процесом індивідуації. Щоправда, деякі дослідники соціального інтелекту (Геранюшкіна, 2001; Емельянов, 1990) стверджують, що він орієнтований і на саморозуміння, однак така його функція, з одного боку, виглядає вторинною, а з іншого, – дещо суперечить самій назві цього конструкту. Втім ЕІ забезпечує і саморозуміння, і розгортання процесу індивідуації (як і інших, окреслених вище), забезпечуючи якість життєздійснення особистості.

Висновки. Аналіз сучасних вітчизняних досліджень із теми емоційного інтелекту засвідчив значний інтерес до неї. На ґрунті західних моделей розвиваються сучасні погляди українських учених, більшість з яких розглядає ЕІ з точки зору «емоційної розумності», раціонального, свідомого контролю особистості над власними емоціями та афектами. При цьому фокус уваги науковців концентрується не тільки на ЕІ, але й на суміжних поняттях – соціального, мотиваційного, екзистенційного і професійного інтелектів, а також емоційної компетентності. При цьому соціальний інтелект здебільшого розглядається крізь призму досягнення успіху в міжособистісній взаємодії, професійний – підвищення ефективності у сфері діяльності, мотиваційний – орієнтує на досягнення персональних цілей, а екзистенційний – відповідає за ставлення індивіда до трансцендентних питань. Однак все ще мало дослідженням залишається аксіологічний потенціал ЕІ, який фрагментарно окреслюється в кожному із зазначених конструктів. За його реалізацію відповідає організмичне чуття, а емоційна компетентність як психосоціальна якість слугує його прикладному втіленню. Відтак обидва компоненти ЕІ задіяні в процесі персонального життєздійснення.

З огляду на сказане, **перспективи подальших досліджень** вбачаються в аналізі найновіших досягнень зарубіжних науковців у вивченні феномену ЕІ, що допоможе чіткіше окреслити власне авторське бачення, яке в подальшому потребуватиме ще й емпіричної верифікації.

Література

1. Всемирная энциклопедия: философия / главн. науч. ред. и сост. А. Грицанов. Москва : АСТ; Минск : Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.
2. Выготский Л. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 1. Москва : Педагогика, 1982. 488 с.

3. Геранюшкина Г. Социальный интеллект студентов-менеджеров и его развитие в условиях формирующего эксперимента : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Иркутск, 2001. 24 с.
4. Гулаловська В., Левус Н. Психологічні особливості мотиваційного інтелекту. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2014. Вип. 1. С. 31–35.
5. Емельянов Ю. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности : дис. ... д-ра. психол. наук. Ленинград, 1990. 403 с.
6. Єфіменко С. Визначення поняття інтелекту у різних концепціях психолого-педагогічних досліджень. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2013. Вип. 121(2). С. 90–95.
7. Зарицька В. Соціально-психологічні чинники розвитку емоційного інтелекту. *Теорія і практика сучасної психології*. 2012. Вип. 4. С. 20–23.
8. Колісник Л. Проблема емоційного інтелекту в історії розвитку філософсько-психологічної думки. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2013. Вип. 42. С. 82–90.
9. Комарова А. Культурно-психологические особенности взаимосвязи ценностей и эмоционального интеллекта. URL: <http://nauka-pedagogika.com/psihologiya-19-00-05/dissertaciya-kulturno-psihologicheskie-osobennosti-vzaimosvyazi-tsennostey-i-emotsionalnogo-intellekta> (дата звернення: 20.08.2019)
10. Кряж І., Гранкіна-Сазонова Н. Довіра й емоційний інтелект як предиктори особистісного благополуччя студентів-психологів. *Психологія: реальність і перспективи*. 2017. Вип. 8. С. 137–143.
11. Лящ О. Емоційний інтелект як предмет психологічних досліджень. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 22. С. 324–335.
12. Мельничук О. Професійний інтелект як проблема психології. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. Вип. 1 (2). С. 95–99.
13. Носенко Е. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Педагогіка і психологія*. 2012. Т. 20. Вип. 18. С. 116–123.
14. Носенко Е., Четверик-Бурчак А. Посібник до вивчення курсу «Теорія емоційного інтелекту». Дніпропетровськ : ДНУ ім. О. Гончара, 2014. 73 с.

15. Павельчук С. Емоційний інтелект як феномен сучасної наукової та популярної психології. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2014. Вип. 33. С. 153–163.
16. Перлз Ф. Внутри и вне помойного ведра. Санкт-Петербург : Петербург-XXI век, 1995. 448 с.
17. Рубинштейн С. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 720 с.
18. Семенова М. Екзистенційний інтелект студентів-психологів в аспекті теорії множинного інтелекту. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2013. Вип. 111. С. 275–278.
19. Смутьсон М. Психологічні засади розвитку інтелекту дорослих. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 1. С. 9–15.
20. Темрук О., Колісник Л. Проблема емоційного інтелекту на сучасному етапі розвитку психологічної думки. [Гуманітарний вісник «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія](#). 2014. Вип. 33. С. 207–223.
21. Філоненко Г., Яворська Л. Соціальний інтелект як чинник психологічного благополуччя особистості. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*. 2015. Вип. 58. С. 41–45.
22. Циганчук Т. Роль механізмів психологічного захисту в структурі емоційного інтелекту. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2018. Вип. 3. С. 63–67.
23. Шапар Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
24. Шпак М. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості*. 2011. № 1. С. 282–288.
25. Шпак М. Психологічні механізми розвитку емоційного інтелекту. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С. 104–109.
26. Шпак М. Теоретико-методичні аспекти розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у процесі соціально-психологічного тренінгу. *Психологія: Реальність і перспективи*. 2016. Вип. 7. С. 231–235.

References

1. Gritcanov A. (Ed.). (2001). *Vsemirnaia enciklopediia: filosofiiia [The World Encyclopedia: Philosophy]*. Moscow: AST; Minsk: Kharvest, Sovremennyyi literator [in Russian].
2. Vygotskii L. (1982). *Sobranie sochinenii [Collected works]: In 6 vol.* Vol. 1. Moscow: Pedagogika [in Russian].

3. Geraniushkina G. (2001). Sotsialnyi intellekt studentov-menedzherov i ego razvitie v usloviiakh formiruiushchego eksperimenta [Social intelligence of student managers and its development in the formative experiment]: Extended abstract of candidate's thesis of psychology : 19.00.07. Irkutsk [in Russian].

4. Hupalovska V., Levus N. (2014). Psykholohichni osoblyvosti motyvatsiinoho intelektu [Psychological features of motivational intelligence]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia – Bulletin Kyiv Taras Shevchenko National University of Psychology, 1*, 31-35 [in Ukrainian].

5. Emelianov Yu. (1990). Teoriia formirovaniia i praktika sovershenstvovaniia komunikativnoi kompetentnosti [The theory of formation and practice of improving communicative competence]: Extended abstract of doctor's thesis of psychology. Leningrad [in Russian].

6. Yefimenko S. (2013). Vyznachennia poniattia intelektu u riznykh kontseptsiiakh psykholoho-pedahohichnykh doslidzhen [The understanding of intelligence of the concepts of psychological and pedagogical researches.]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Pedahohichni nauk – Scientific notes of the Kirovograd Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University. Series of «Pedagogical sciences», 121(2)*, 90-95 [in Ukrainian].

7. Zarytska V. (2012). Sotsialno-psykholohichni chynnyky rozvytku emotsiinoho intelektu [Social-psychological officials for the development of emotional intelligence]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and practice of modern psychology, 4*, 20-23.

8. Kolisnyk L. (2013). Problema emotsiinoho intelektu v istorii rozvytku filozofsko-psykholohichnoi dumky [The problem of emotional intelligence in the history of the development of philosophical and psychological thought]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 12: Psykholohichni nauky – Scientific journal of National M.P. Dragomanov Pedagogical University. Series 12: Psychological Sciences, 42*, 82-90.

9. Komarova A. Kulturno-psikhologicheskie osobennosti vzaimosviasi tcennosti i emotsionalnogo intelektu [Cultural and psychological features of the relationship of values and emotional intelligence]. URL: [http://nauka-pedagogika.com/psihologiya-19-00-05/dissertaciya-kulturno-psihologicheskie-osobennosti-vzaimosvyazi-tsennostey-i-emotsionalnogo-intellekta](http://nauka-pedagogika.com/psihologiya-19-00-05/dissertaciya-kulturno-psihologicheskie-osobennosti-vzaimosvyazi-tsenностey-i-emotsionalnogo-intellekta) (date of access: 20.08.2019)

10. Kriazh I., Hrankina-Sazonova N. (2017). Dovira y emotsiinyi intellekt yak pre dyktory osobystisnogo blahopoluchchia studentiv-psykholohiv [Trust and emotional intelligence as predictors of the personal well-being of psychology

students]. *Psykhologhiia: realnist i perspektyvy – Psychology: reality and perspectives*, 8, 137-143.

11. Liashch O. (2013). Emotsiinyi intelekt yak predmet psykhologichnykh doslidzhen [Emotional intelligence as a subject of psychological research]. *Problemy suchasnoi psykhologii – Problems of modern psychology*, 22, 324-335.

12. Melnychuk O. (2015). Profesiinyi intelekt yak problema psykhologii [Professional intelligence as a problem of psychology]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Psykhologichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series of «Psychological Sciences»*, 1(2), 95-99.

13. Nosenko E. (2012). Emotsiinyi intelekt yak forma proiavu vazhlyvoi skladovoi osobystisnoho potentsialu – refleksynoi svidomosti [Emotional intelligence as a form of expression of an important component of personal potential – reflexive consciousness]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya: Pedagogika i psykhologhiia – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series of «Pedagogy and Psychology»*, 20(18), 116-123.

14. Nosenko E., Chetveryk-Burchak A. (2014). *Posibnyk do vyvchennia kursu «Teoriia emotsiinoho intelektu» [A guide to studying the course «Theory of emotional intelligence»]*. Dnipropetrovsk : DNU im. O. Honchara.

15. Pavelchuk S. (2014). Emotsiinyi intelekt yak fenomen suchasnoi naukovi ta populiarnoi psykhologii [Emotional intelligence as a phenomenon of modern scientific and popular psychology]. *Problemy humanitarnykh nauk. Psykhologhiia – Problems of the humanities. Psychology*, 33, 153-163.

16. Perlz F. (1995). *Vnutri i vne pomoinogo vedra [Inside and outside the garbage can]*. Sankt-Peterburg: Peterburg-XXI vek.

17. Rubinshtein S. (2002). *Osnovy obshchei psikhologii [Fundamentals of General Psychology]*. Sankt-Peterburg: Piter.

18. Semenova M. (2013). Ekzystentsiinyi intelekt studentiv-psykhologiv v aspekti teorii mnozhynnoho intelektu [Existential student-psychologist in aspect of the theory of many-sided intellect]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu. Seriya: Pedagogichni nauky – Newsletter of the Chernigiv National Pedagogical University. Seriya: Pedagogical sciences*, 111, 275-278.

19. Smulson M. (2013). Psykhologichni zasady rozvytku intelektu doroslykh [Psychologists plant the development of the Internet]. *Problemy suchasnoi psykhologii – Problems of modern psychology*, 1, 9-15.

20. Temruk O., Kolisnyk L. (2014). Problema emotsiinoho intelektu na suchasnomu etapi rozvytku psykhologichnoi dumky [The problem of emotional intelligence at this moment is the development of psychological thought]. *Humanitarnyi visnyk «Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedagogichnyi universytet*

imeni Hryhoriia Skovorody». *Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia – The Humanitarian Newsletter of «Pereiaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University»*. *Pedagogy. Psychology. Philosophy*, 33, 207-223.

21. Filonenko H., Yavorska L. (2015). Sotsialnyi intelekt yak chynnyk psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti [Social intelligence as a factor of psychological well-being of the individual]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Psykholohiia» – Bulletin of Kharkiv National University. Series of «Psychology»*, 58, 41-45.

22. Tsyhanchuk T. (2018). Rol mekhanizmv psykholohichnoho zakhystu v strukturi emotsiinoho intelektu [The role of psychological protection mechanisms in the structure of emotional intelligence]. *Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka – The pedagogical process: theory and practice*, 3, 63-67.

23. Shapar B. (2007). Suchasnyi tumachnyi psykholohichnyi slovnyk [Modern interpretive psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor.

24. Shpak M. (2011). Emotsiinyi intelekt v konteksti suchasnykh psykholohichnykh doslidzhen [Emotional intelligence in the context of modern psychological research]. *Psykholohiia osobystosti – Psychology of personality*, 1, 282-288.

25. Shpak M. (2014). Psykholohichni mekhanizmy rozvytku emotsiinoho intelektu [Psychological mechanisms of development of emotional intelligence]. *Nauka i osvita – Science and education*, 5, 104-109.

26. Shpak M. (2016). Teoretyko-metodychni aspekty rozvytku emotsiinoho intelektu molodshykh shkoliariv u protsesi sotsialno-psykholohichnoho treninhu [Theoretical and methodological aspects of the development of emotional intelligence of younger students in the process of social and psychological training]. *Psykholohiia: Realnist i perspektyvy – Psychology: Reality and perspectives*, 7, 231-235.

Karpenko Ye.V.

REPRESENTATION OF THE AXIOLOGICAL POTENTIAL OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE WORKS OF UKRAINIAN SCHOLARS

The article is concerned with the analysis of contemporary Ukrainian scholars' views on the phenomenon of emotional intelligence. They function within certain outlined models of its study (the ability model, the mixed model and the performance model) and are marked by different subject orientations. However, most of them view emotional intelligence as an individual's ability to intellectually, consciously, mentally control his or her own affective domain and subordinate emotions to the goal of interpersonal interaction as well as personal and professional development. It has been noted that the analysed scientific approaches more or less

suggest latent possibilities for elucidating the content of the axiological potential of emotional intelligence in the process of personal life fulfilment. However, it has not yet been adequately covered in the available scholarly studies.

The article also outlines the content of related concepts such as social, professional, motivational and existential intelligence. It has been stated that the first is mainly viewed through the lens of success in interpersonal interaction, the second is focused on improving efficiency in the field of activity, the third is oriented toward the achievement of personal goals, and the fourth is responsible for an individual's attitude to transcendental issues. Together, they are linked to such components of emotional intelligence as the organismic sense and emotional competence. The former is an intrapersonal mechanism of identification and understanding of the meaning embedded in emotions while the latter accounts for its application in interpersonal interaction. Therefore, both mechanisms have a positive effect on the quality and internal consistency of personal life fulfilment.

Keywords: *intelligence, emotional intelligence, social intelligence, existential intelligence, motivational intelligence, professional intelligence, understanding, life fulfilment, organismic sense, emotional competence.*

Карпенко Євген Володимирович – доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Львівського державного університету внутрішніх справ; докторант кафедри соціальної психології і психології розвитку Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

УДК 316.628-042.3 DOI: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2019-50-3-3-143-153>

Ковальчук З.Я.

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА САМОРЕАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ORCID ID: 0000-0002-2355-2129

У статті розкрито соціально-психологічний вплив стажу роботи на деякі аспекти самореалізації викладача ЗВО з внутрішньою мотивацією. Емпірично доводить, що потреба в креативності найбільш характерна для групи викладачів із внутрішньою мотивацією зі стажем роботи від 10 до 20 років. А потреба в значущості результатів найбільш виражена в групі викладачів з внутрішньою мотивацією та з невеликим стажем, і дещо меншою мірою в групі зі стажем роботи понад 20 років. Доведено, що зі збільшенням